

Talâkta Ric'at Bağlamında Kur'ân-ı Kerim'de Belirtilen İlkeler

The Principles Indicated in Holy Qur'ân in Terms of Retreat (Rijât)
in Talâq

İsmail Narin Haşim Özdaş

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Bingöl | Türkiye

inarin@bingol.edu.tr

orcid.org/0000-0002-3753-2540

Arş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Tefsir Ana Bilim Dalı

Van | Türkiye

hasimozdas@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4621-435X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi | 28 Ağustos 2020

Kabul Tarihi | 02 Aralık 2020

Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020

Article Types | Research Article

Received | 28 August 2020

Accepted | 02 December 2020

Published | 30 December 2020

Atıf | Cite as

Narin, İsmail - Özdaş, Haşim. "Talâkta Ric'at Bağlamında Kur'ân-ı Kerim'de Belirtilen İlkeler
[The Principles Indicated in Holy Qur'ân in Terms of Retreat (Rijât) in Talâq]". *Tokat İlmîyat*

Dergisi 8/2 (Aralık 2020), 681-706.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399268>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Talâka Ric'at Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Belirtilen İlkeler

Öz: İslam hukuk kaynaklarında etraflıca incelenmiş olan “ric'î talâk”, eşler arasındaki nikâh bağı sonlandırmadığı için erkeğe eşine iddet süresi içerisinde dönüş yapma imkânı vermektedir. Kocanın “ric'at” kavramıyla ifade edilen “dönüş yetkisi”, yeni bir nikâha gerek kalmadan evliliğin devam etmesini mümkün kullmaktadır. Ric'î talâk ile iddet bekleyen eşe/ric'iyyeye dönüş yetkisinin hukukî dayanağını oluşturan Bakara sûresinin 228, 229 ve 231 ile Talâk sûresinin 2. âyetlerinde birinci ve ikinci talâkta dönüşün gerçekleşme biçimine dair hukukî bazı düzenlemeler yer almaktadır. Bu çerçevede, kocanın kanundan doğan ric'at yetkisinin hukukî sonuç doğurabilmesi, en başta dönüşün iddet günleri henüz sona ermeden yapılması şartına bağlanmıştır. Ayrıca dönüşün hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağı ve evlilik birliğinin yeniden nasıl tesis edileceği konusunda âyetlerde “marûfa uygunluk”, “eşlerin arasını bulma”, “kadına zarar vermeme” ve “ric'atın yapıldığına dair adalet sahibi iki şahit bulundurma” hususlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu çalışma, kocanın eşine iddet süresi içerisinde dönüş imkânını ifade eden ric'atın istinat ettiği dört ilkeyi ele almayı ve analiz etmeyi amaçlamakta ve konunun hukukî sonuçlarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Tefsir, Aile, Talâk, Ric'at.

The Principles Indicated in Holy Qur'an in Terms of Retreat (Rij'at) in Talâq

Abstract: “Rij'î talâq” (retreat in marriage bonds), investigated thoroughly in Islamic law resources, gives the man the opportunity to return to his wife within the period of 'iddah (waiting period), as this does not end the marriage bond between the spouses. “The retreat authorization”, which is expressed with the concept of “rij'at” of the husband, makes the marriage possible to continue without performing a new marriage. In 228, 229 and 231 verses of Surah al-Baqarah and 2nd verse of Surah al-Ṭalâq, forming, with retreat in marriage bonds, the legal basis of retreat power to spouse (rij'iyyah) waiting for 'iddah, there take place some legal regulations about realization of the first and second retreat in talâq. Within this framework, it is essential that the retreat should be done before the 'iddah days end so that the retreat authorization of the husband can create legal result. It is seen that some issues come to the forefront, such as primarily within what principles the retreat will be performed and how the unification of the marriage will be established again, in accordance with the Qur'anic verses that “compliance with well-known, “fixing between spouses”, “not harming the woman” and “presence of two fair witnesses that the retreat has occurred”. This article aims to investigate and analyse four principles that retreat is based on the possibility of the husband to retreat his wife within waiting period; and reveal the legal results of the issue.

Keywords: Islamic Law, Tafsir, Family, Ṭalâq, Retreat (Rij'at).

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de “sağlam bir teminat/ahit”¹ şeklinde nitelenen Evlilik akdi, neslin devamını sağlamanın yegâne yolu olup barındırdığı “sevgi ve rahmet” duygularıyla beraber Allah'ın varlığının alâmetleri arasında anılmaktadır.² Sevginin egemen olduğu, ilişkilerin saygı, bağışlama ve fedakârlık üzerine kurulduğu bir aile, insanın sahip olabileceği en büyük nimetlerdendir. Taraflara karşılıklı haklar sağlayan ve sorumluluklar yükleyen evlilik birliği, zaman içinde çeşitli âmillerin etkisiyle zayıflama sürecine girebilir. Böyle bir durumda ailenin dağılma ve parçalanma gibi olumsuzluklara maruz kalmaması için Kur'an-ı Kerim'de başından itibaren güzellikle geçinme ve sabretme öğütlenirken,³ boşanmayı gerekli kılacak sebepler olmadıkça talâka tevessül edilmemesi;⁴ uyuşmazlığın önce eşler arasında çözülmesi,⁵ bu mümkün olmazsa iki tarafın ailelerinden seçilecek birer hakeme havale edilmesi tavsiye edilmiştir.⁶ Bütün bunlardan sonra eşler arasında karşılıklı sevgi ve güven ortamının kalkmasıyla evliliğin sürdürülemez bir noktaya gelmesi ve katlanılmaz bir eziyete dönüşmesi halinde boşanma bir çare olarak düşünülebilmektedir.⁷ Boşanma dinen hoş görülmemiş olmakla beraber⁸ gerekli şartların oluşması durumunda bu tasarrufun mubah olacağı ifade edilmiştir.⁹

İslâm'da hayatın çeşitli alanlarına dair pek çok düzenleme İslâm toplumunun takdirine bırakılmış olmasına karşın aileyle ilgili düzenlemelerin çoğu doğrudan Kur'ân ve Sünnet tarafından yapılmıştır. Başta nikâh olmak üzere boşanma, boşanma çeşitleri ve sonuçları gibi aile hu-

¹ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) en-Nisâ 4/21.

² er-Rûm 30/21.

³ en-Nisâ 4/19.

⁴ en-Nisâ 4/34.

⁵ en-Nisâ 4/128.

⁶ en-Nisâ 4/35.

⁷ Konuyla alakalı ayet ve hadisler için bk. el-Bakara 2/229; et-Talâk 65/1; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhih* (Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), “Talâk”, 1-4; Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 10/323.

⁸ İlgili hadis için bk. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1424/2003), “Talâk”, 3; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1418/1998), “Talâk”, 1.

⁹ Kemaleddin Muhammed b. Abdolvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/446; Abdülvehhâb Hallâf, *Ahkâmü'l-ahvâli's-Şahiyye fi's-Ser'ati'l-İslâmiyye* (Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1990), 142.

kukunun temel konularının kaynaklarda oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Aileye yönelik duyarlılığın ifadesi olan bu durum, boşanmanın yanı sıra boşanma sonrasında kocanın karısına dönüşünü ve çiftlerin tekrar bir araya gelişini de içine almaktadır.

Boşama sonucunda meydana gelen ayrılıktan sonra kocanın eşine dönüş yapabilme yetkisi, ric'at talâk konusunun önemli başlıklarından biridir. Ana hatlarıyla Kur'ân ve Sünnet'de düzenlenmiş olup fıkıh ve tefsir kaynaklarında da hukukî ayrıntılarının yer aldığı bu yetki, kocaya boşadığı eşle tekrar evlilik hayatını sürdürebilmesine imkân tanımaktadır. Fıkıhta "ric'at" kavramıyla ifade edilen ve kocanın yetkileri arasında sayılan bu dönüşün Kur'ân'da bazı kayıtlarla beraber yer aldığı ve bunların da birer ilke olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada kocanın eşine iddet süresi içerisinde dönüş imkânını ifade eden "ric'at" kavramı ve ric'atın çerçevesini belirleyen ilkeler incelenecektir. Bâin talâk ise daha farklı mahiyete ve hükümlere sahip olduğu için araştırmaya dâhil edilmeyecektir.

1. Talâkta Ric'at

İslam aile hukukunda evlilik birliğini sona erdiren tasarruflar, genel olarak *talâk*, *tefrîk* ve *muhâlea* şeklinde üç kısımdır.¹⁰ Evliliği sonlandırma yetkisi prensip olarak kocanın elinde olmakla birlikte kadın ve hâkim de belli oranda yetkili kılınmıştır. Kadının belli bir bedel verme karşılığında kocasını ayrılmaya razı ederek muhâlea olarak isimlendirilen bir yolla evlilik bağı koparılabilceği gibi¹¹ *tefrîk* denen adlî boşanma yoluyla da sona erdirilebilir.¹²

Evliliği sonlandıran hukukî tasarruflar arasında *talâk* ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Sözlükte "bağı çözmek, serbest bırakmak"¹³ anlamında kullanılan talâk, bir fıkıh terimi olarak "talâk kökünden türeyen bir lafız veya onun yerine geçen bir sözle nikâh bağının hemen ya da gelecekte ortadan

¹⁰ Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-Şaḥṣiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1957), 279, 329, 342 vd.; İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma* (Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 16, 120, 140 vd.

¹¹ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: er-Risâletu'l-'Âlemiyye, 1430/2009), 3/216; Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399.

¹² Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-Şaḥṣiyye*, 342.

¹³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "tlk", 30/2639.

kaldırılması”¹⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Talâk, evliliği sürdürebilmek için yeni bir akde ihtiyaç bulunup bulunmaması açısından ric'î ve bâin kı-sımlarına ayrılmaktadır.

Çalışmamızın temelini oluşturan ric'at, ric'î talâk tasarrufuyla irtibatlı kavramlardan biridir. Kur'ân'da hukukî muhtevayla öne çıkan bu kelime, fıkıhta sayı bildiren رَجْعَةٌ (rac'at) ile çeşit ve tür bildiren رَجْعَةٌ (ric'at) sözcük-leriyle kavramsallaşmıştır.¹⁵ Aynı anlam Kur'ân'da döndürmek anlamındaki رَدَّ “r-d-d”¹⁶ ile bağlanmak ve korumak anlamındaki¹⁷ إِمْسَاك (imsâk)¹⁸ kavramlarıyla ifade edildiği gibi hadis kaynaklarında da dönmek anlamındaki رَجَعَ (r-c-a) kökünden türeyen kelimeyle dile getirilmektedir.¹⁹ Bir fıkıh kavramı olarak ric'at, kocanın bir veya iki talâkla boşadığı eşine, yeni bir nikâh akdine ve yeniden mehir vermeye gerek olmaksızın iddet bek-leme süresi içerisinde dönme hakkını ve bundan kaynaklanan dönüşü ifade eder. Kocaya söz konusu dönme imkânı veren boşamaya ise ric'î talâk de-nir. Bu boşama şeklinde belirtilen süre içinde dönüş hakkını elinde bulun-duran kocaya رَاجِع (râci') ve مُرْتَجِع (mürteci'), kocanın dönüş yapılabileceği eşine ise رَجْعِيَّة (ric'iyye) denmektedir.²⁰ Ric'î talâkta iddet süresince eşler arasında nikâh bağı devam ettiği için, bu süre henüz sona ermeden koca, eşine tek taraflı irade beyanı ile dönebilme hakkına sahiptir.²¹

Bir veya iki talâkla boşanmış olan kadın yani ric'iyyenin iddeti Hanefîlere ve Hanbelî mezhebinde ağırlık kazanan görüşe göre üç hayız; Mâlikî, Şâfiî ve Zâhirilere göre üç temizlik süresidir.²² Nitekim Kur'ân-ı

¹⁴ Ebû Zehre, *el-Ahvâlü ş-şahşiyye*, 279.

¹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 6/189; Ebû Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), “rca”, 2/490; İbn Manzûr, “rca”, 18/1594.

¹⁶ el-Bakara 2/228.

¹⁷ Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1423/2002), “msk”, 768.

¹⁸ el-Bakara 2/229, 231; et-Talâk 65/2.

¹⁹ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 4, 38.

²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/561; Muhammed b. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti elfâzi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), 3/439; Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesfî, *Tilbetü't-talebe fi'l-iştihâti'l-fıkhiyye* (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1431/2010), 151.

²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/547-548; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/4; Halil İbrahim Acar, “Ta-lak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/498.

²² Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muğnî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: et-Taba'a el-Muniriyye, 1349-1352), 10/257; Ebû Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *el-Muğnî'l-mümehdîd*, thk. Muhammed Hacî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/517; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/200; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/276; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/505

Kerim'de “Boşanmış kadınlar, üç kar' süresi (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”²³ buyurulmaktadır. Ric'atın hukukî sonuç doğurabilmesi ise, dönüşün iddet süresi içerisinde gerçekleşmesi şartına bağlıdır.²⁴

Boşamadan dönüşün neyle sağlanacağı; sözle yapılan dönüş gibi fiille de yapılan dönüşün hükmü konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Genel olarak iddet içinde cinsel ilişkinin mubah olduğunu savunanlara göre ric'at, bu fiille de gerçekleşir; haram olduğunu düşünenlere göre ise sadece sözle olur.²⁵ İmam Şâfiî'ye göre ric'atın da nikâh ve talâk gibi sözle olması gerekir.²⁶ Dönüşün sözle olması gerektiği görüşü cinsel birlikteliğe şahit tutmanın mümkün olmamasıyla izah edilmiştir.²⁷ İbn Hazm (öl. 456/1064) da ric'atın sadece sözle sağlanabileceğini savunmakta; bunun fiille de gerçekleşeceğini belirten yaklaşımı eleştirmektedir. Ona göre dönüşün cimâ ile gerçekleşeceği görüşünü destekleyen herhangi bir âyet veya hadis bulunmadığı gibi bunun kabul edilebilir bir tarafı da yoktur.²⁸

Hanefi mezhebinde Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (öl. 189/805) göre ric'at yapma amacıyla eşyle cinsî münasebette bulunan, eşini şehvetle öpen veya eşinin avret mahalline bakan kocanın ric'atta bulunduğu kabul edilir.²⁹ Aynı şekilde Sa'îd b. Müseyyeb (öl. 94/713), İbrahim en-Nehaî (öl. 96/714), Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), İbn Sîrîn (öl. 110/729), 'Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), İbn Ebî Leylâ (öl. 148/765), Evzâî (öl. 157/774), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve Leys b. Sa'd (öl. 175/791) dönüşün cinsel ilişkiyle de gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir.³⁰ Ca'feriyye mezhebine göre de ric'at söz ile gerçekleştiği gibi fiille de olur.³¹

Mâlikî fakihlerden bazıları, cinsel birlikteliği her hâlükârda ric'at ola-

²³ el-Bakara 2/228.

²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/548.

²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/560.

²⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rif'at Fevzî (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), 6/621; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/376.

²⁷ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil (Tefsîru'l-Begavî)*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989), 1/275.

²⁸ İbn Hazm, *el-Muğni*, 10/251-252.

²⁹ Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 6/21-22.

³⁰ İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 4/281; Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 6/117; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/199; İbn Hazm, *el-Muğni*, 10/252; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/559-560.

³¹ Zeynüddin b. Ali el-Cübâî el-Âmilî Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye fi şerḥi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkiyye* (Kum: Mecme'u'l-Fikri'l-İslâmî, 1424), 3/367.

rak değerlendirirken³² İmam Malik ile İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), bunu tek başına yeterli kabul etmeyip ric'at niyetini de gerekli görmektedirler.³³ İmam Mâlik, ric'at niyeti taşıyan cinsî münasebeti daha sonra iki şâhit gösterme şartıyla, sözle yapılan dönüş gibi ric'at kapsamında değerlendirmektedir.³⁴ Mâlikî mezhebi ric'atın mutlaka niyete mukârin olması üzerinde durmaktadır. Hatta sarîh bir sözle yapılacak ric'atta bile dönüş niyetini şart koşmaktadır.³⁵

Ric'atın takarrub (cinsel ilişki) yoluyla gerçekleşmesi konusunda müctehidlerin iki temel yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir. Sahabeden Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), tabînden 'Atâ b. Ebî Rebâh ve 'Amr b. Dînâr (öl. 126/744 [?]) kocanın boşadığı karısıyla iddet günlerinde cinsî münasebette bulunmasının haram olduğu kanaatindedirler. İmam Şâfiî'ye göre cimâ'nın yanı sıra dokunmak ve bakmak da haramdır. Çünkü nikâh bağı bazı yönlerle devam etmekle birlikte cinsel ilişki açısından sona ermiştir.³⁶ Bu müctehidler cinsel ilişkiyi ric'atın bir sebebi olarak değil, bir sonucu olarak görmektedirler. Buna mukabil Hanefîlere ve Ahmed b. Hanbel'den (öl. 241/855) nakledilen bir görüşe göre ric'at talâkta iddet içerisinde meydana gelen ilişki, mubah olup dönüşü sağlayan fiilî sebepler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu müctehidler, cinsel ilişkiyi dönüşü sağlayan bir sebep olarak kabul etmektedirler. Gereğe olarak da (مباعدة)/mübâla'anın yani cinsel ilişki kurmanın mubah olduğunu gösteren kocalık vasfının devam ettiğini ve ilgili âyette³⁷ talâk îkâ eden kişinin de (بعل) *ba'l* yani *kadının kocası* olarak nitelendiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu görüş, ric'at talâkla eşini boşamış erkeğin âyette *ba'l* olarak nitelenmiş olması nedeniyle aralarında karı-koca ilişkisinin devam ettiği esasına dayanmaktadır.³⁸

2. Ric'ata Dair Esaslar

Kocanın uhdesinde olan ric'at yetkisinin hukukî dayanağını Bakara sûresinin 228, 229 ve 231 ile Talâk sûresinin 2. âyetleri oluşturmaktadır.

³² İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 617.

³³ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 6/117; Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 21/40; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîr*, 2/199; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 10/252; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 10/559-560; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, 617.

³⁴ Sahnûn Abdüsselâm b. Sa'îd, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/232; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 2/425-426.

³⁵ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 2/416.

³⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/614; Nevevî, *Ravzatü't-ṭâlibîn*, 6/196; Düsûkî, *el-Aḥvâlü's-şâhiyye*, 168-169.

³⁷ el-Bakara 2/228.

³⁸ Serahî, *el-Mebsût*, 6/19; İbnü'l-'Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 4/281; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 10/554.

Eşlerin sahip oldukları hakları ve yükümlülükleri bildiren bu âyetler, kocanın ric'î talâkla boşadığı eşine iddet süresi içinde dönebilmesinin imkânını ve bunun hangi şartlar dâhilinde gerçekleşebileceğini beyan etmektedir. Bu çerçevede ilgili âyetlerde yer alan مَعْرُوف "marûf",³⁹ إِنَّ أَرَادُوا "Eğer kocaları barışmak isterlerse",⁴⁰ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا "Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın"⁴¹ ve وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنْكُمْ "İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun"⁴² şeklindeki kayıtlar, kocanın barışmak istediği eşine iddet süresi içinde yapacağı dönüşte riayet edeceği ilkeleri ve uygulama biçimini belirlemektedir. Dönüşün nasıl yapılacağıyla ilgili Bakara sûresinin 229. âyetinde, birinci ve ikinci talâktan sonra kocanın, eşini ya marûf ile tutması ya da ondan marûf ile ayrılması gerektiği bildirilmektedir. Bakara sûresinin 228. âyetinde kocanın, eşine iddet içinde dönme hakkı, eşiyile arasını düzeltme şartına bağlanmıştır. Bakara sûresinin 231. âyetinde ric'atın kadına zarar vermeme şartıyla yapılması; Talâk sûresinin 2. âyetinde ise iddet süresinin bitimine doğru kocanın, karısını ya marûfa uygun olarak tutması ya da ondan ayrılacağı sırada âdil iki şahit bulundurma hükümleri getirilmiştir.

Ric'at yapılırken "marûfa uygunluk", "eşlerin arasını bulma", "kadına zarar vermeme" ve "ric'atın yapıldığına dair adalet sahibi iki şahit bulundurma" şeklinde dört madde halinde tasnif edilmesi mümkün olan bu ilkeler incelendiğinde her birinin diğerlerini tamamlayıcı ve açıklayıcı mahiyete sahip olduğu görülmektedir. Eşlerin arasını bulma ve kadına zarar vermeme ilkeleri, marûfa uygunluğu tefsir ederken diğer taraftan şahitlerin bulundurulması da kadına zarar vermeme ilkesinin nasıl uygulanacağını beyan etmektedir. Şimdi ric'atla ilgili genel ilkeler ele alınacak ve bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

2.1. Marûfa Uygunluk

Arapça'da "bilmek, tanımak, düşünerek kavramak" anlamındaki عرف (a-r-f) kökünden gelen مَعْرُوف (ma'rûf), sözlükte "bilinen, tanınan, malûm olan, benimsenen şey" manasına gelmektedir.⁴³ Kur'ân'da "güzel ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce, tutum, davranış ve uygulamalar"

³⁹ el-Bakara 2/229, 231; et-Talâk 65/2.

⁴⁰ el-Bakara 2/228.

⁴¹ el-Bakara 2/231.

⁴² et-Talâk 65/2.

⁴³ İbn Manzûr, "arf", 32/2898.

için kullanılan⁴⁴ bu kelime *münkerin* zıddı olup otuz sekiz yerde geçmekte, birinde “tâat” kelimesine sıfat olarak yer almakta ve fiil kalıbındaki kullanımlarla birlikte bu sayı artmaktadır.⁴⁵ Râğıb el-İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği), ma'rûfun akıl ve şeriatın iyi ve güzel olarak nitelendirildiği davranışları ifade ettiğini⁴⁶ belirtirken kelimenin bu genel anlamına atıfta bulunmaktadır. Elmalılı (öl. 1360/1942) da kelimenin “itidal, hakkaniyet, ihsân, cömertlik, tatlı dil ve iyi muamele” için kullanıldığını belirterek⁴⁷ kelimenin ahlâkî ve hukukî içeriğine işaret etmektedir. Ayrıca marûf Kur'ân'da sürekli olarak emredilen ve toplumun da titizlikle korunması istenen bir değerdir.⁴⁸ Kocanın sorumluluğu bağlamında kocanın, eş ve çocuklarının geçim harcamalarında da marûfa uyması istenmektedir.⁴⁹ Bu yönüyle marûf toplumun aile hukukuyla ilgili örfüne ve yürürlükte olan kanunlara uygunluk anlamlarına da gelmektedir.⁵⁰

Marûf kelimesi Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de kullanılmaktadır.⁵¹ İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210) marûfu “Allah'a yakınlığı sağlayan her türlü ibadet ve tâat ile insanlara iyilik olarak bilinen her şeyi kapsayan; dinin teşvik ettiği iyilikleri yapma ve nehyettiği kötülüklerden kaçınmayı içeren” geniş kapsamlı bir isim olarak tarif edip bunun insanların gördüklerinde inkâr edemeyecekleri kadar açık bir niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir.⁵² Ayrıca bu tanım, marûfa uygunluğun ölçüsünü belirleyen genel bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim marûfun bu geniş anlamı esas alındığında nassların belirlediği hükümler, meşruiyetini nasslardan alan örf ve adetler, hatta selim fitratın dahi marûfa uygunluğun ölçüsü konumunda oldukları görülmektedir.

Marûf kelimesi Kur'ân'da sahip olduğu geniş dinî ve ahlâkî anlam yelpazesinin yanı sıra eşlerin birbirine karşı hak ve yükümlülüklerini belir-

⁴⁴ Mustafa Çağrırcı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138.

⁴⁵ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Matbaatu Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945), “arf”, 458-459.

⁴⁶ Râğıb el-İsfahânî, “arf”, 561.

⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/780-781.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/103, 107.

⁴⁹ el-Bakara 2/233; et-Talâk 67/7.

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Hamdi Döndüren, “Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1/ (2003), 45-46.

⁵¹ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Leiden: Brill Yayınevi, 1936), “arf”, 4/189-196.

⁵² el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî ibnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Halil Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1427/2006), “arf”, 2/189.

leyen kriteri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Nitekim Mâlikî fakihlerden Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî (öl. 543/1148) *marûfun* ric'atta şâhit tutup dönüşü bilindir kılmak, birlikteliğin mümkün olmaması halinde zarar vermeksizin ayrılmak⁵³ anlamlarını esas alarak kavramın daha çok hukukî boyutunu öne çıkarmıştır. Boşama sonrasında tekrar evlilik hayatına dönüşün hukukî çerçevesinin belirlendiği yerlerden *الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ* “Boşama iki defadır. Sonrası ya *marûfa* uygun geçinmek ya da *ihsân* ile bırakmaktır”⁵⁴ âyetinde “geçinme”yi ifade eden “imsâk” kelimesi, “*marûf*” kelimesiyle takyid edilmiştir. Aynı şekilde *marûf* kaydı talâk konusunu işleyen *وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُغْنَنَّ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ* “Kadınları boşadığınız ve onlar da iddet sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları *marûfa* uygun tutun yahut *marûfa* uygun bırakın”⁵⁵ âyeti ile *فَإِذَا بَلَغَنَّ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ* “Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları *marûfa* uygun olarak tutun, yahut onlardan *marûfa* uygun olarak ayrılın”⁵⁶ âyetinde de yer almaktadır.⁵⁷ *İmsâk* ifadesi, tefsir âlimlerinden Dahhâk (öl. 105/723) ve Süddî (öl. 127/745) tarafından kocanın birinci ve ikinci boşamada eşine dönüş yapması; *tasrîh* ise, kocanın eşine iddeti içinde dönüş yapmaması yani ayrılması şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁸ *İmsâk*ın yani erkeğin eşine dönüş yapmasının *marûf* vasfına bağlı olduğunu ve Bakara sûresinin 231. âyetinde belirtildiği üzere bunun kadına zarar verme amacıyla yapılmaması gerektiğini ifade eden Hanefî fakihlerden Cessâs (öl. 370/981), bu şarta uyulmaması günah olmakla birlikte dönüşün sahih olacağını savunmuştur.⁵⁹

Âyet ve hadislerde “*marûf*” kelimesine sık sık atıfta bulunulması, *marûfun* ahlâkî ve hukukî açılardan riayet edilmesi gereken bir ölçü şeklinde nitelenmiş olmasıyla irtibatlıdır. *Marûfa* uygunluk ahlakın konusu olduğu kadar, evlilik hayatına yansımaları itibariyle hukukun da konusudur. Aile hukukunda hakların dağıtılması ve sorumlulukların paylaşılmasının meşru çerçevesi belirlenirken nassların gözettiği denge, bir

⁵³ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-'Arabî, *Ahkkâmü'l-Şur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/280.

⁵⁴ el-Bakara 2/229.

⁵⁵ el-Bakara 2/231.

⁵⁶ et-Talâk 65/2.

⁵⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkkâmü'l-Şur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1412/1992), 2/87.

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Şur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirasâtî'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye Dâru Hicr, 2001), 4/131-132.

⁵⁹ Cessâs, *Ahkkâmü'l-Şur'ân*, 2/87.

anlamda marûfa uygunluk kuralıyla temin edilmektedir. Bu kural, kanatimize göre evlilik hayatının tesisi ve idame edilmesi kadar boşama sürecinin de sünnete uygun yürümesini sağlamaktadır. Erkeğin, uhdesinde olan boşama yetkisini nasıl kullanması gerektiğini açıklama sadedinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) marûfa uygunluk şartının ihlali durumlarına müdahalesi de bu yönde tefsir edilmelidir. Bu mevzuza açıklık getiren örneklerden biri Abdullah b. Ömer'in (öl. 73/693), karısı Âmine bint Gifâr'ı hayızlı iken boşamasını konu edinen rivayettir. Bu durumu soran Hz. Ömer'e (öl. 23/644), Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: “Söyle ona, karısına dönsün; temizleninceye dek ayrılmasın. Sonra karısı âdet görüp tekrar temizlenince dilerse onu karısı olarak yanında tutar, dilerse ilişkiye girmeden boşar. Allah'ın, kadınların boşanmalarını ona göre emrettiği iddet işte budur.”⁶⁰ Abdullah b. Ömer dedi ki: “Peygamberimiz, yaptığım boşamayı geçersiz saydı ve şu âyeti okudu: ‘Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın’⁶¹ yani onları iddetlerine başlayabilecekleri bir vakitte boşayın.”⁶² Boşamanın temizlik döneminde yapılmasının gerekliliğini haber veren bu hadis, aynı zamanda boşamanın sünnete uygun bir şekilde nasıl gerçekleştirileceğini de bildirmektedir. Talâkta olduğu gibi ric'at tasarrufunun da sünnete muvafık bir tarzda yerine getirilmesine yönelik hitap, aile hukukunda marûfa uygunluğun ölçüsünü belirlemede vaz geçilmez bir öneme sahiptir.

2.2. Arayı Düzeltme

Kocanın, ric'at talâkla boşadığı eşine iddet süresi içerisinde dönüş yapabilme yetkisi, yapılan hatayı tashih etme ve arayı düzeltme fırsatı sunmaktadır. Gerek arayı düzeltme gerekse ayrılmanın nasıl gerçekleştirileceğine dair belirlenen ahlâkî ölçüye uyma *hakkaniyet, adalet ve marûfa* riayet ile mümkün olmaktadır.⁶³

İslam hukukuna göre ric'at talâkla eşini boşamış erkeğin, arayı düzeltmek şartıyla eşine iddet günleri içinde dönme salahiyeti bulunmaktadır.⁶⁴ Konuyla ilgili *وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا* “Boşanmış kadınlar kendi

⁶⁰ Buhârî, “Talâk”, 1, 44, 45, “Tefsîr”, 65.

⁶¹ et-Talâk 65/1.

⁶² Ebû Dâvûd, “Talâk”, 4.

⁶³ Muhammed ed-Düsûkî, *el-Ahvâlü's-şahşiyye fi'l-mezhebi's-Şâfiî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2011), 168.

⁶⁴ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/267.

kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler”⁶⁵ âyetinde geçen بعولة kelimesi, بل sözcüğünün çoğulu olup boşanmış kadının kocası anlamını taşır.⁶⁶ Bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de koca⁶⁷ anlamının yanı sıra put⁶⁸ anlamında da kullanılmaktadır.⁶⁹ Boşanmış kadınların bekleyecekleri süreyi de düzenleyen âyette geçen الْمُطَلَّاتُ “boşanmış kadınlar” kelimesi, ‘âmm olup diğer bazı âyetlerle⁷⁰ tahsis edilmiştir. Bu nedenle sözü edilen ifade, eşleriyle ilişkiye giren boşanmış kadınlar anlamındadır.⁷¹ Nikâh akdinden sonra henüz zıfaf yapılmadan meydana gelen boşamalar ise Ahzâb sûresinin 49. âyetinin delâletiyle bâin olup cinsî münasebet gerçekleşmediğinden kadının iddet beklemesi gerekmez.⁷²

Bakara sûresinin 230. âyetinden de anlaşıldığı üzere kocanın eşine dönüş yetkisi, birinci ve ikinci boşamayla ilgilidir.⁷³ Koca, eşine iddet içinde olduğu gibi iddetin bitiminde de dönmek isteyebilir, fakat âyette zikredilen أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ yani “(Kocaları) onları geri almağa daha çok hak sahibidirler” ibaresi, bunun iddet içinde olduğunu göstermektedir.⁷⁴ Ayrıca âyette yer alan bu kayıt, kadın istemese bile iddet içinde kocanın, bu yetkisini kullanabileceğine delâlet etmektedir.⁷⁵ İbn Abbas (öl. 68/687-88), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Dahhâk, Katâde (öl. 117/735), İbn Zeyd (öl. 182/798) ve

⁶⁵ el-Bakara 2/228.

⁶⁶ Ma'mer b. Müsenna Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 1/74; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/115; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 4/46.

⁶⁷ el-Bakara 2/228; en-Nisâ 4/128; Hûd 10/72; en-Nûr 24/31.

⁶⁸ es-Saffât 37/125.

⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, “ba'l”, 135.

⁷⁰ el-Ahzâb 33/49; et-Talâk 65/4.

⁷¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn 'Atıyye, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/304; Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsîru'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 5/92; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/253; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/35.

⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/547-548.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/47.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/51.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/115; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki javâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998), 1/442; Ebû İshak İbrahim b. Ali Şîrâzî, *el-Mühezzebe fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfi* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şamiyye, 1996), 4/376; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/553.

Rebî b. Süleymân'ın (öl. 270/884) da âyeti bu yönde tefsir ettikleri ifade edilmektedir.⁷⁶

Bakara sûresinin 228. âyetinde geçen “ahak” kelimesi, ismi tafdil olmayıp sıfat-ı müşebbehedir.⁷⁷ ذلك sözcüğü ise iddet süresini göstermektedir.⁷⁸ Bu da birinci ve ikinci boşamalardaki ric'atın iddet içinde yapılmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.⁷⁹ Buna mukabil İbn Abbas'tan yapılan bir nakle göre âyetteki أَحَقُّ بِرَبِّهِنَّ ibaresi, hamile kadınlarla ilgilidir. Buna göre kadın doğum yapıp iddeti sona ermediği sürece, kocası ona dönüş yapabilir.⁸⁰ Erken dönem tefsir âlimlerinden Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767), hem ilgili ifadeyi hem de aynı sûrenin 230. âyetini hamile kadınlarla bağlantılı olarak tefsir etmiş ve تَشْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ “ya da güzelliikle bırakmak” ibaresini üçüncü boşama şeklinde açıklamıştır. Ona göre Bakara sûresinin 230. âyetindeki فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz” bölümü, aynı sûrenin 228. âyetinde beyan edilen erkeğin, hamile eşine dönme hakkını ortadan kaldırmaktadır.⁸¹

Bakara sûresinin 228. âyetinde وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَبِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا “Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya hak sahibidirler.” ifadesi, kocanın kötü niyet taşımaması kaydıyla birinci veya ikinci boşamada iddet içinde dönüş hakkının var olduğunu, kadının ise buna itiraz etme yetkisinin bulunmadığını bildirmektedir.⁸² Ancak, kocanın bu hakkı mutlak olmayıp كَوَالِهِمْ أَحَقُّ بِرَبِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا “Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse” şart cümlesiyle takyid edilmiştir.⁸³ Çünkü ric'attan maksat arayı düzeltme iradesi ve arzusudur.⁸⁴ Bu şartın ihlâli durumunda ise bazı hukukçulara göre kadın için ric'atın iptalini talep etme hakkı doğmaktadır.⁸⁵ Bazı tefsir

⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/116-117.

⁷⁷ Ebû Yahyâ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethur-Rahmân bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Çur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sabûnî (Beirut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1403/1983), 69.

⁷⁸ İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/305.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/468; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 4/374.

⁸⁰ Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-'Azîm müseneden 'an Rasûli'l-Allah ve's-Şahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 2/416.

⁸¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beirut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 1423/2002), 1/194-196.

⁸² Cessâs, *Ahkâmü'l-Çur'ân*, 2/87-88.

⁸³ Muhammed Hüseyin Tabâtâbâi, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Çur'ân* (Beirut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1417/1997), 2/236-238.

⁸⁴ Düsûkî, *el-Ahvâlü's-Şahşiyye*, 170.

⁸⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *Nizâmu't-çalâk fi'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1377/1957), 96.

âlimleri, bu şartın ihlâl edilmesi haram olmakla birlikte ric'atın geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸⁶ Taberî'nin (öl. 310/923) ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu ihlâl hukukî bir sonuç doğurmamaktadır.⁸⁷ Ayrıca kocanın sarih bir beyanı bulunmadıkça onun arayı düzeltme irade ve arzusuna sahip olduğu bilinemez. Hatta ric'atta bulunan kocanın niyeti islah olmadığı halde bunu varmış gibi dile getirebilir. Dolayısıyla kadın, ric'at hakkına sahip olan kocasının islahı isteyip istemediğini kesin olarak bilecek durumda değildir. Nitekim Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) de âyette zikredilen “Eğer kocaları barışmak isterlerse” vasfını bilmenin mümkün olmayacağı düşüncesinden hareketle kocanın, eşine zarar vermek amacıyla yapacağı ric'atın günah olmakla birlikte sahih olacağını belirtmektedir.⁸⁸ Bu dönüşün sahih sayıldığına *وَلَا تُمَسْكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا* “Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın”⁸⁹ âyetinin delil gösterildiğini ifade eden Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ise kendi tercihini şöyle açıklamaktadır: Koca, ric'î talâkla boşadığı eşine iddet süresi içinde, arayı düzeltme şartıyla dönebilir; bu şarta aykırı yapılan dönüş ise geçersizdir. Bu süre zarfında ric'at gerçekleşmezse ayrılık bâin talâka dönüşeceğiinden artık erkeğin tek taraflı irade beyanıyla ric'at etme imkânından bahsedilemez. Kadın ise boşandığı kocaya yeni bir nikâh akdi yapma şartıyla dönme veya başkasıyla evlenme tercihine sahiptir.⁹⁰

2.3. Kadına Zarar Vermeme

Kadına sadece zarar verme düşüncesiyle yapılacak ric'at teşebbüsü kadını sınırsız defa boşayıp geri alma şeklindeki Cahiliye uygulamasını hatırlatmaktadır.⁹¹ Bu tür teşebbüslerin sistematik bir hâl almaması için İslâm aile hukukunda talâk üç ile sınırlandırılarak bu hakkın kötüye kullanılmasına karşı kanunî tedbirler alınması yoluna gidilmiştir.⁹²

İslâm aile hukukuna kaynaklık eden nassların ana hedeflerinden birisi de aile bireylerinden hiç kimsenin haksızlığa uğramadığı ve sevgi temelinde dayalı bir aileyi kurup yaşatmaktır.⁹³ İlke olarak boşama salahiyetinin

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/118; İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/305.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/120.

⁸⁸ Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 6/101.

⁸⁹ el-Bakara 2/231.

⁹⁰ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/200.

⁹¹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylu'l-evṭâr şerḫu Münteḫa'l-aḫbâr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, ts.), 6/284.

⁹² el-Bakara 2/229-230.

⁹³ Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 14.

kocaya tevdi edilmiş olması, iddet bekleyen kadına zarar vermeye yönelik tasarruflarda bulunma hakkını doğurmamaktadır. Nitekim kocanın ric'at salahiyetini sınırlayan Bakara sûresinin 231. âyetinde, boşanmış kadınların iddetlerine riayet edilmesinin gerekliliği beyan edilmektedir. Âyette yer alan *وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا* “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın” şeklindeki hitapta, yapılacak tasarruflar sebebiyle zarar görmeleri sarıh bir şekilde nehyedilmektedir. İddet süresi içinde ric'at, erkeğe tanınan bir yetkidir. Zarar verme kasdıyla bir yetkinin kullanılması, meşru olmayan bir amacı gerçekleştirmeye yöneldiğinden, ric'atta olduğu gibi kanundan kaynaklanan bir hakka istinaden yapılan tasarrufun sıhhatini zedeler.⁹⁴

Süddî'den nakledildiğine göre bu âyet, Ensâr'dan Sâbit b. Yesâr hakkında nazil olmuştur.⁹⁵ Söz konusu rivayete göre Sâbit, eşini boşadıktan sonra iddet süresinin bitimine iki-üç gün kala eşine dönüş yapmış ve daha sonra onu bir daha boşamış; eşine zarar vermek için bu işlemi bir daha tekrarlayıp boşama süresinin dokuz ay uzamasına yol açmıştır. Bunun üzerine *وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا* “Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın”⁹⁶ âyeti nazil olmuştur.⁹⁷ İbn Abbas, Mesrûk (öl. 63/683 [?]), Mücâhid, Dahhâk, Katâde, Zührî ve daha birçok âlimin ilgili âyeti bu rivayet çerçevesinde tefsir ettikleri nakledilmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla âyette yer alan “*ضِرَارًا*” kelimesi, ric'î talâkla boşanmış kadının iddet süresini uzatmaktan kaynaklanan zarar anlamındadır.⁹⁹

Eşlerini boşayan erkeklere yönelik Bakara sûresinin 231. âyetindeki *فَأَمْسِكُوهُنَّ* hitabı,¹⁰⁰ aynı sûrenin 229. âyetindeki *فَأَمْسَاكُ* kelimesi gibi, kocanın

⁹⁴ Geniş bilgi için bk. Muhammed Fethî Dırînî, *Nazariyyetu't-teassuffi isti'mali'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 102 vd; Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 130.

⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/196. Diğer bazı tefsir kaynaklarında ise âyetin, Ensâr'dan Esnân adlı biri hakkında nazil olduğu kaydedilmektedir. bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/217.

⁹⁶ el-Bakara 2/231.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/182; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/274.

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/179-182; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/425; Cessâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 2/99.

⁹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/148.

¹⁰⁰ İbn 'Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 1/309.

“Bunu yapan, kendini kötü duruma sokar”¹¹⁴ ibaresinden hareketle temellendirmektedir.¹¹⁵ Her iki muhakkik âlimin de bu yorumlarında mensubu buldukları Hanefi mezhebine ait fihhi düşüncelyi savdukları gözlemlenmektedir.

Şevkânî'ye (öl. 1250/1834) göre Talâk sûresi 6. âyetinin umumu ve Hz. Âişe (öl. 58/678) hadisi kadına zarar verme amacıyla yapılan dönüşün haram olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla böyle bir dönüş nehyedilmektedir. Nehyedilen şey ise butlâna eşdeğer fasit hükmünü taşımaktadır. Ayrıca “Eğer kocaları barışmak isterlerse”¹¹⁶ kaydı mucibince, kadına zarar verme amacı taşıyan ric'at, şer'î ric'at sayılmaz. Dolayısıyla bu amaçla yapılacak bir dönüş de caiz değildir.¹¹⁷

2.4. Şahit Bulundurma

Ric'î talâkta kocanın iddet günleri içinde eşine dönerken şâhit bulundurması, talâk esnasında şahit bulundurma¹¹⁸ gibi ihtilafly konulardan biridir. Mushaf tertibine göre Talâk sûresinin 2. âyeti boşamada dönüş hakkını konu edinen son âyet olup kocanın, boşadığı eşini iddet günlerinde veya iddet sonuna gelindiğinde, ya *marûf* ile tutması ya da ondan *marûf* ile ayrılması gerektiğini bildirmektedir. *فَإِذَا بَلَغَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ* “Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları *marûfa* uygun tutun, yahut onlardan *marûfa* uygun ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun”¹¹⁹ âyetinde zikredilen *فَأَمْسِكُوهُنَّ* hitabı, talâktan sonra *imsâk*/tutmak ve ric'at/dönüş; *فَارِقُوهُنَّ* hitabı ise *firkat*/ayrılma anlamında olup erkeğin sahip olduğu yetkiyi de ifade etmektedir. Ayrıca boşamayla ilgili Talâk sûresinin ilk âyetinde geçen *لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا* “Bilemezsin, belki Allah bunun ardından yeni bir durum ortaya çıkarır” hitabı da, ric'at bağlamında açıklanmıştır.¹²⁰ İkrime (öl. 105/723), Dahhâk, Katâde, Süddî, İbn

¹¹⁴ el-Bakara 2/231.

¹¹⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/99.

¹¹⁶ el-Bakara 2/228.

¹¹⁷ Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, 6/284.

¹¹⁸ İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre boşama esnasında şahit bulundurmak men-düptür. Buna mukabil sahâbeden Hz. Ali, İmrân b. Husayn, tâbiînden 'Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Sîrîn ve İbn Cüreyc boşamada iki şahit tutmanın vacip olduğunu beyan etmişlerdir. İlgili tartışmalar için bk. Talip Türçan, “İslam Hukukunda Boşamada (Talak) Şahit Bulundurma Zorunluluğu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1994), 263-276; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 296-299; Acar, “Talak”, 39/498.

¹¹⁹ et-Talâk 65/2.

¹²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 4/263; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/37; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10/3359; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/350; İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/278.

Zeyd, Süfyân b. ‘Uyeyne (öl. 198/814),¹²¹ Şa‘bî (ö. 104/722), ‘Atâ b. Ebî Rebâh ve Süfyân es-Sevrî’nin de âyetin ilgili bölümünü bu şekilde tefsir ettikleri nakledilmektedir.¹²² Âyette yer alan وَأَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنكُمْ “İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun”¹²³ hitabıyla ilgili olarak İbn Abbas ile Süddî’nin şu mülahazalarda buldukları belirtilmektedir: Karısını boşayan koca, henüz iddet süresi sona ermeden iki erkek şâhit göstererek karısına dönebilir.¹²⁴

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre iddet süresi içinde veya sürenin bitimine doğru yapılan ric‘at ile iddetin sonuna doğru yapılan firâk esnasında şâhit bulundurmamak mendup ise de şart değildir.¹²⁵ Ric‘at esnasında şâhit bulundurmanın mendup olduğu yaklaşımına göre âyette vurgulanan şâhitliğin esasen, talâkın gerçekleşmesi sırasında değil, sonradan tesciline yönelik olmasına¹²⁶ benzer şekilde tedbir amaçlı olup muhtemel anlaşmazlıkları çözmeye matuftur.¹²⁷

Hanefi mezhebine göre ric‘at esnasında şâhit göstermek müstehaptır. Sahabeden Abdullah b. Mes‘ûd (öl. 32/652-53) ile Ammâr b. Yâsir’in (öl. 37/657) de bu kanaatte oldukları belirtilmektedir. Hanefi fakihler bu görüşlerini şöyle temellendirmektedirler: Ric‘at, nikâhı yeniden tesis etmek değil, var olan nikâhı devam ettirmek olduğundan ric‘at esnasında şâhit göstermenin bir sebebi yoktur. Ayrıca âyette ric‘at ile ayrılma birlikte zikredilip şâhit bulundurulması emredilmiştir. Oysa ayrılma için şâhit göstermek vacip değil müstehaptır. Bu durumda ric‘at için de müstehap olması gerekir.¹²⁸ Tek bir lafızla hem vücûb hem de nedb kastedilemeyeceğinden Bakara sûresinin 282. âyeti gibi, Talâk sûresinin 2. âyeti de şâhit göstermenin zorunlu olduğuna delâlet etmemektedir.¹²⁹ Ayrıca Bakara sûresinin 228, 229 ve 230. âyetlerinde ric‘at hakkının mutlak zik-

¹²¹ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 23/38-39.

¹²² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Şur‘âni’l-Azîm*, 14/28.

¹²³ et-Talâk 65/2.

¹²⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 22/41.

¹²⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/623; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/19; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/558; İbnü’l-‘Arabî, *Ahkkâmü’l-Şur‘ân*, 4/282-283; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkkâmi’l-Şur‘ân*, 21/40.

¹²⁶ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 110.

¹²⁷ Cessâs, *Ahkkâmü’l-Şur‘ân*, 5/351; Râzî, *Tefsîru’l-kebîr*, 30/4; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkkâmi’l-Şur‘ân*, 21/41; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhtât*, 8/278-279; Şirbînî, *Muğni’l-muhtât*, 4/441; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 4/144.

¹²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/19; Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes‘ûd el-Kâsânî, *Bedâiü’ş-şana‘i fi tertîbi’ş-şerâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986), 3/181; Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411/1990), 5/230-231.

¹²⁹ Zeylâî Osman b. Ali, *Tebyînü’l-hakkâ’ik* (Mısır: Bulak, 1313), 2/252.

redilmiş olması da şâhit bulundurmanın şart olmadığını göstermektedir.¹³⁰ Nitekim Hanefî fakihlerden Zeylaî (ö. 743/1343) bu âyetler ile kayıt bildiren “İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun”¹³¹ âyeti arasında herhangi bir çelişkinin söz konusu edilmemesi için son âyette yer alan emrin nedbe hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ric'at konusunda mutlak zikredilen âyetlerin, mutlaklık vasfının ortadan kalkmaması için, şahitlikle ilgili mukayyed âyete hamledilemeyeceğini belirten Zeylaî, ric'atta şâhit bulundurmanın şart değil, müstehap olduğunu belirtir. Aksi takdirde, mutlak zikredilen talâk âyetinin şâhitlik âyetiyle takyid edilmesi lazım gelir ki bu da âyetin neshini beraberinde getirir. Halbuki bu âyeti nesheden herhangi bir âyet söz konusu değildir.¹³² Sahabeden İmrân b. Husayn (öl. 52/672)¹³³ ile tabiînden Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), İbrahim en-Nehaî ve Ebû Kılâbe el-Cermî'ye (öl. 104/722) göre ise şâhit bulundurmadan yapılacak dönüş sahihtir. Ancak daha sonra durumun malûm bir hâl olması için şâhit bulundurulması gerekir.¹³⁴

Ric'atta iki şâhit bulundurma konusunda İmam Şâfiî'den (öl. 204/820) farklı iki görüş nakledilmektedir. Kavl-i kadimine göre şâhit bulundurmak Talâk sûresinin 2. âyeti gereği vacip,¹³⁵ kavl-i cedide göre ise tıpkı müdâyene âyetinde (el-Bakara 2/282) olduğu gibi müstehaptır.¹³⁶ Son yaklaşımın mezhepte azhar görüş olduğu ifade edilmektedir.¹³⁷

İmam Mâlik (öl. 204/820) başta olmak üzere diğer bazı âlimler ise ric'atta iki şâhit göstermenin vacip olduğu görüşündedir.¹³⁸ Ona göre ilgili âyette yer alan وَأَشْهَدُوا “şâhit tutun” emri, vücûba delâlet etmektedir, dolayısıyla ric'atta şâhit bulundurmak gerekir.¹³⁹ Fakat şâhit gösterme şartı, ric'at esnasında olabileceği gibi ric'attan sonra da olabilir. Dönüş için erkek iki şâhit göstermediği sürece kadının dönmeme hakkı vardır.¹⁴⁰

¹³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 4/144-145.

¹³¹ et-Talâk 65/2.

¹³² Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/252.

¹³³ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 5.

¹³⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/350.

¹³⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/623.

¹³⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 4/377-378.

¹³⁷ Nevevî, *Ravzatü'l-fâlibîn*, 6/192; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/440; Düsûkî, *el-Ahvâlü's-şahşiyye*, 172-173.

¹³⁸ Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî İbn Abdilber, *Kitâbü'l-Kâfi fi fîhi ehlil-Medînetil-Mâlikî* (Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1398/1978), 617.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/19.

¹⁴⁰ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2/232; Muhammed 'Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr* (Dâru İhyâil-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 2/425-426.

Serahsî (öl. 483/1090 [?]) ise İmam Mâlik'in ric'atta şâhit göstermenin vacip olduğuna dair görüşünü tenkit etmekte; İmam Mâlik'in nikâhta şâhit göstermeyi şart görmezken Talâk sûresinin 2. âyetinde geçen emrin zahirinden hareketle ric'atta şâhit göstermenin şart olduğunu belirtmesini şaşılacak bir görüş olarak nitelemektedir.¹⁴¹

'Atâ b. Ebî Rebâh'ın nikâh ve talâk işlemlerinin yanı sıra ric'at için de şâhit bulundurmaya gerekli gördüğü nakledilmektedir.¹⁴² Boşamada şâhit gerekmiyorsa aynı şekilde ric'atta da şâhit şartı aranmayacağını belirten Cessâs ise, 'Atâ'nın bunu muhtemel anlaşmazlıkları çözmek için tedbir amacıyla söylemiş olduğu kanaatine sahiptir.¹⁴³

Mâlikî fakihlerden Yahya b. Bükeyr (öl. 231/845) ise Talâk sûresinin 2. âyeti mücebince hem ric'atta hem de firakta şâhit göstermenin şart olduğunu beyan etmektedir.¹⁴⁴ İbn Bükeyr, bu görüşünü şöyle temellendirmektedir: Emir, maksadın ne olduğunu gösteren özel bir karine bulunmadıkça, emredilenin vücûbuna delâlet etmektedir. Buradaki durum ise müdâyene âyetinde söz konusu edilen şâhit bulundurma emrine benzetilmektedir. Çünkü aynı âyette yer alan *فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ* "Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin"¹⁴⁵ hitabı, akitlerde şâhit bulundurmanın "irşâd" yoluyla talep edildiğini gösteren bir karine olup, borcu yazma ve şâhit bulundurma emrinin her durum için zorunlu olmadığını göstermektedir.¹⁴⁶

Ahmed b. Hanbel'den de şâhit bulundurmanın ric'at için şartı olup-olmadığına dair biri müsbet diğeri menfi iki görüş nakledilmektedir.¹⁴⁷ İbn Teymiyye (öl. 728/1328), boşama ve boşama sonunda ayrılmanın aksine sadece ric'atta şâhit bulundurmanın gerekli olduğunu beyan etmektedir.¹⁴⁸ Ca'feriyye mezhebine göre ise Talâk sûresinin 2. âyetinin "İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun" bölümü, aynı sûrenin birinci

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 6/19.

¹⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 14/30.

¹⁴³ Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, 5/351.

¹⁴⁴ Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 28/309-310.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/282.

¹⁴⁶ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/549.

¹⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/558; İbnü'l-'Arabî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, 4/282-283; Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 21/40.

¹⁴⁸ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâva* (Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd li Tabâ'ati'l-Mushafî'ş-Şerîf, 1425/2004), 33/34.

âyetiyle bağlantılı olduğundan¹⁴⁹ şâhit göstermek talâka şart, ric'atta menduptur.¹⁵⁰

Mukâtil b. Süleymân'a göre şâhit bulundurmamak hem talâka hem de ric'atta,¹⁵¹ Beğavî'ye (öl. 516/1122) göre ise, hem ric'atta hem de firakta gereklidir.¹⁵² Şâhidin ric'atın sıhhat şartlarından biri olduğunu belirten İbn 'Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre koca, şâhit gösterinceye dek karısı onu kendine yaklaştırmama hakkına sahiptir.¹⁵³ Hatta İbn Hazm'a göre talâka olduğu gibi ric'atta da şâhitlerin bulundurulmaması, Talâk sûresinin 2. âyeti gereğince Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır.¹⁵⁴ İbn Rüşd (öl. 520/1126), bu ihtilafın sebebiyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: Ric'atla ilgili وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ “İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun”¹⁵⁵ mealindeki âyetin zâhiri, şâhitlerin bulundurulmasının vâcip olduğuna delalet ederken, “ric'at hakkının, kişinin sahip olduğu diğer temel haklara benzetilmesi” şeklindeki kıyas ise şâhit bulundurmanın vâcip olmadığını göstermektedir. Şâhitlik âyetinde yer alan وَأَشْهَدُوا “şâhit tutun” emir sigasını nedb anlamına hamletmek suretiyle âyetin zâhir anlamı ile kıyası birbiriyle uzlaştırmak mümkündür.¹⁵⁶

Sonuç

Toplumun çekirdeği ve temel taşı olan ailenin sağlıklı esaslar üzerine inşa edilmesi kadar, hayatın müessif bir gerçeği olarak boşanmanın da yine meşru ve ahlâkî bir süreç izlenerek neticelendirilmesi gerekmektedir. Nikâh bağını sonlandıran tasarruflardan biri olan talâk, evliliği sürdürebilmek için yeni bir akde ihtiyaç bulunup bulunmaması açısından ric'î ve bâin kısımlarına ayrılmaktadır. Ric'î talâka iddet süresince eşler arasında evlilik bağı devam ettiğinden kocanın bu süre içinde tek taraflı irade beyanıyla eşine dönme yetkisi bulunmaktadır. Kocanın birinci veya ikinci talâka boşadığı eşine, yeni bir nikâh akdine gerek kalmadan

¹⁴⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 19/327.

¹⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 10/32-33; Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Mürtezâ, 14272006), 10/32.

¹⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 4/263.

¹⁵² Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/150.

¹⁵³ İbn 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/324.

¹⁵⁴ İbn Hazm, *el-Muhalâ*, 10/251.

¹⁵⁵ et-Talâk 65/2.

¹⁵⁶ Ebû Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Beirut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1402/1982), 2/85.

dönebilmesini ifade eden ric'atın sahih olması için bu boşamanın zıfâfın gerçekleştiği bir evlilikten sonra meydana gelmiş olması ve dönüşün de iddet süresi henüz sona ermeden gerçekleşmesi gerekmektedir.

Ric'at yetkisinin hukukî dayanağını Bakara sûresinin 228, 229 ve 231 ile Talâk sûresinin 2. âyetleri oluşturmaktadır. Bu âyetlerde, kocanın ric'î talâkla boşadığı eşine iddet günlerinde dönebilmesiyle ilgili olarak "marûfa uygunluk", "eşlerin arasını düzeltme", "kadına zarar vermeme" ve "ric'atın yapıldığına dair adalet sahibi iki şâhit bulundurma" ilkeleri yer almaktadır. Bu ilkeler incelendiğinde her birinin diğerlerini tamamlayıcı ve açıklayıcı mahiyete sahip olduğu görülmektedir. Eşlerin arasını bulma ve kadına zarar vermeme ilkeleri, marûfa uygunluğu tefsir etmektedir. Diğer taraftan şâhitlerin bulundurulması da kadına zarar vermeme ilkesinin nasıl uygulanacağını beyan etmektedir.

Talâk yetkisi kocaya verilmiş olmakla beraber bu tasarrufu sınırsız ve mutlak değildir. Kadını korumaya yönelik olarak erkeğin talâk hakkı üç ile sınırlandırılmış ve bununla irtibatlı olarak ric'at yetkisine bazı sınırlandırmalar getirilmiştir. Ayrıca ric'î talâkta iddet süresi sona erince erkeğin tek taraflı beyanıyla eşine dönme imkânı ortadan kalkmakta, ayrılık bâin talâka dönüşmektedir. Bu düzenlemeler kadına zarar verme niyetiyle yapılmak istenen talâk gibi ric'atın da hukukî engelleri durumundadır.

Akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden marûfa uygunluk, evlilik hayatına yansımaları itibariyle hukukun da konusudur. İlke olarak kocanın eşine marûfa uygun bir şekilde dönmesi ve bu tasarrufunda kadına zarar verme amacı taşımaması gerekir. Muhtemel anlaşmazlıklara set çekilmesi için ma'rûf ilkesi çerçevesinde ric'atta şâhit bulundurup dönüşü aleniyet sağlamak müstehap olarak değerlendirilmiştir. Buna göre ric'at bağlamında Talâk sûresinin 2. âyetinde ifade edilen şâhitlik esasen, bu tasarrufun tesciline yönelik olarak tedbir amaçlı olup muhtemel anlaşmazlıkları çözmeye yöneliktir.

Kocanın iddet bekleyen eşine dönüş yapabilme salahiyetinin temelinde, yapılan hatayı tashih etme ve arayı düzeltme düşüncesi yatmaktadır. Bu konuda *hakkaniyet*, *adalet* ve *marûfa uygunluk*, bu dönüşün nasıl gerçekleştirileceğine dair belirlenen hukukî ve ahlâkî ölçü konumundadır. Ancak kocanın ric'atta bulunurken iyi niyet taşımadığına yönelik bir iddia, kocanın sarîh bir beyanı bulunmadıkça ispatlanması zordur. Fakat zarar verme niyeti ispatlanabiliyorsa bu dönüş gerekli şartları barındırmadığından sahih olarak değerlendirilemez. Ayrıca bu şekilde yapılacak

dönüşte kadının karşılaşacağı mazarrata engel olmak da şer'î bir vecibe olur.

Ric'at konusunda getirilen düzenlemelerin temel amacı eşlerin tekrar bir araya gelmelerine imkân sağlamak ve dönüşün hukukî çerçevesini belirlemektir. Boşamalarda sık görülen hak kayıplarının engellenmesinde bu çalışmada yer alan dinî ve hukukî ilkelerin bilinmesi, dikkate alınması ve uygulanmasının etkisi göz ardı edilemez. Nitekim birbirleriyle sükûn bulmaları için kadın ve erkek olarak farklı fitratlarda yaratılmış insanların aile saadetlerinin sağlanması, dinî ve hukukî değerlerin dikkate alınmasıyla mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, M. Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matbaatü Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1411/1990.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzil (Tefsîru'l-Begavî)*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1992.
- Çağrıncı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Desûkî, Muhammed 'Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- Dırînî, Muhammed Fethî. *Naẓariyyetu't-teassuffi isti'mali'l-haḳ fi'l-fıkhil-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Döndüren, Hamdi. "Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku ve Yeni Yaklaşımlar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 1/ (2003), 29-50.
- Düsûkî, Muhammed. *el-Aḥvâlü's-şâhşiyye fi'l-mezhebi's-Şâfiî*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1424/2003.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Baħru'l-muħît*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna. *Mecâzu'l-Ḳur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Aħvâlü's-şahsiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1957.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *Aħkâmü'l-aħvâli's-şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye*. Küveyt: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1990.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *Kitâbü'l-Kâfi fi fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*. Riyad: Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1398/1978.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muħarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm müsne'den 'an Rasûli'l-Allah ve's-şahâbe ve't-tâbi'în*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Fâris, Ebû Hasan Ahmed. *Mu'cemu meķâyisi'l-luĝa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-Muħallâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 11 Cilt. Mısır: et-Taba'a el-Munîriyye, 1347-1352.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed. 15 Cilt. Kahire: el-Farûku'l-Hadîse, 1421/2000.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muĝni*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1418/1998.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 55 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Rüşd, Ebû Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muķteşid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1402/1982.
- İbn Rüşd, Ebû Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Muķaddimâtü'l-mümehhidât*. thk. Muhammed Hacî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1408/1988.

- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'ü fetâva*. 36 Cilt. Medine: Mücemme'ü'l-Melik Fehd li Taba'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1425/2004.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah. *Ahîkâmü'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- İbnü'l-Esîr, el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Halîl Me'mûn Şihâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1427/2006.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvâhid. *Fethu'l-ġadîr 'ale'l-Hidâye*. thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâiü's-şanai' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahîkâmi'l-Şur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Şur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 4 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-'Âlemiyye, 1430/2009.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-'Arabî, 1423/2002.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer. *Ṭilbetü't-ṭalebe fi'l-iştilâhâti'l-fıkhîyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1431/2010.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref. *Ravzatü't-ṭâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Şur'ân*. thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1423/2002.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Sa'îd. *el-Müdevvenetü'l-kubrâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsûṭ*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Rif'at Fevzî. 11 Cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *Nizâmu't-ţalâk fi'l-İslâm*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1377/1957.
- Şehîd-i Sâni, Zeynüddin b. Ali el-Cübâi el-Âmilî. *er-Ravzatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkiyye*. 4 Cilt. Kum: Mecme'ü'l-Fikri'l-İslâmî, 1424.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evţâr şerhu Münteķa'l-aĥbâr*. 8 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, ts.
- Şirbînî, Muhammed b. Hatîb. *Muġni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*. 6 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru'ş-Şamiyye, 1996.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1417/1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ķur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan. *Mecma'ü'l-beyân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 1427/2006.
- Türcan, Talip. "İslam Hukukunda Boşanmada (Talak) Şahit Bulundurma Zorunluluġu". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 263-276.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, 7 Cilt. Leiden: Brill Yayınevi, 1936.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2007.
- Yılmaz, İbrahim. *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ. *Fethur-Rahmân bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sabûnî. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1403/1983.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf'an ĥaķâiki ĵavâmiẓi't-tenzil ve 'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.
- Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-ĥaķâik*. 6 Cilt. Mısır: Bulak, 1313.
- Zühaylî, Vehbe, *Mevsû'atü'l-fikhî'l-İslâmî ve'l-ķadâya'l-mu'âsra*, 14 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1433/2012.